

Save the Children

ОБЩО
РЪКОВОДСТВО

Ориентиран към правата на детето подход за превенция и справяне с тормоза в структурите за изтърпяване на наказания за малолетни и непълнолетни

с финансовата подкрепа на

Програма „Права, равенство и гражданство“,
Европейска комисия, JUST/2014/RDAP/AG/BULL

Проектът се изпълнява чрез сътрудничеството на

DIPARTIMENTO PER LA GIUSTIZIA
MINORILE E DI COMUNITA'

ALMA MATER STUDIORUM
UNIVERSITÀ DI BOLOGNA

Това ръководство е създадено с финансовата подкрепа на Програма „Права, равенство и гражданство“, Европейска комисия, JUST/2014/RDAP/AG/BULL

Проектът се изпълнява от:

Спасете децата, Италия
Фондация „Партньори – България“
PAR Respostas sociais, Португалия
Университета на Болоня
Министерство на правосъдието на Италия

В партньорство с:

Държавна агенция за закрила на детето,
България

Специални благодарности за неоценимия принос към проекта изказваме на изследователския екип на ISCTE, както и на екипите в структурите за изтърпяване на наказанията за малолетни и непълнолетни в България, Италия и Португалия. В България това са ВУИ „Н.Й.Вапцаров“ в гр.Завет; ВУИ „Хр.Ботев“ в с.Подем и ВУИ „А.Узунов“ в гр.Ракитово.

Една публикация на:

Спасете децата - Италия, фондация „Партньори – България“ и PAR Respostas sociais - Португалия

Редакция, превод, адаптация и допълнителна информация към българското издание:
Д-р Даниела Коларова и Елмира Нешева

Дизайн:
Enrico Calcagno Design

Предпечатна подготовка на българското издание:
Свилен Коларов

Издателство:
Фондация „Партньори – България“

ISBN 978-954-9945-41-6

Печатница:
Алианс - принт

2017

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ	2
1 ОБЩ ПРЕГЛЕД	4
1.1 ОСНОВНИ ДЕФИНИЦИИ	5
1.2 КОНТЕКСТ	8
2 МЕТОДОЛОГИЧЕСКА РАМКА	14
2.1 ОСНОВЕН ПОДХОД	15
2.2 УЧАСТНИЦИ	16
2.3 ИНСТРУМЕНТИ	21
3 ЗАКЛЮЧЕНИЕ	23
3.1 ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА	24
3.2 ПРИНЦИПИ И РЕЗУЛТАТИ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО	26
3.2 ПРЕПОРЪКИ	28
ПРИЛОЖЕНИЯ	32

ВЪВЕДЕНИЕ

Проектът „Ориентиран към правата на детето подход за превенция и справяне с тормоза в структури за изтърпяване на наказания за малолетни и непълнолетни“ (JUST/2014/AG/) е съфинансиран от Европейската комисия в рамките на Програма „Права, равенство и гражданство“.

Проектът е насочен към повишаване на нивото на разбиране на явлениято тормоз, както от страна на работещите в системата за младежко правосъдие, така и сред децата, настанени в структурите на системата. Предоставят се практически инструменти за разпознаване и ефективно справяне с тормоза.

Основна цел на проекта е да намали инцидентите на тормоз и последствията от тях в структурите в областта на правораздаването и изтърпяване на наказанията за малолетни и непълнолетни. Специфична цел е да се повиши способността на тези структури за превенция, идентифициране и справяне със случаите на тормоз.

Беше разработен и приложен подход, ориентиран към правата на детето при отчитане на съществуващите международни стандарти и добри практики. Проектът бе изпълнен в три държави - Италия, Португалия и България - като по този начин се осигури обмен на опит и единно разбиране на приложените подходи. Общите инициативи включиха:

- 1 Оценка на възприятието на тормоза** от страна на децата и от страна на работещите учители, възпитатели, социални работници и психолози в структурите за правораздаване и изтърпяване на наказанията за малолетни и непълнолетни.
- 2 Разработване на инструменти за оценка на капацитета** за предотвратяване и справяне с тормоза и за оказване на подкрепа при създаване на нови или засилване на съществуващите политики и процедури срещу него.
- 3 Прилагане на процес за самооценка** от участващите структури с цел определяне на тяхната ефективност. Идентифицират се техните силни и слаби страни и се набелязват необходимите мерки за разработване на всеобхватна политика и процедури за справяне с тормоза между децата в структурите.
- 4 Експериментална фаза**, при която се прилагат мерките, които се определят като приоритетни.
- 5 Изготвяне на набор от насоки** относно начините за предотвратяване и справяне със случаите на тормоз.

В рамките на проекта Ръководството представлява крайният продукт на дейността като обобщава цялостния опит и анализира докладите и препоръките, изготвени в рамките на всяка фаза от

процеса, прилаган в структурите.

Ръководството има три основни раздела:

- 1) общ преглед;
- 2) методологична рамка;
- 3) препоръки.

1 ОБЩ ПРЕГЛЕД

Първата част от това ръководство включва дефиниции на основните проблеми. Прави се сравнителен анализ на определенията за тормоз от литературата и определенията, дадени в процеса на самооценка на структурите. Посочва се специфична информация, която включва кратко описание на системите за правосъдие за непълнолетни в трите национални контекста.

1.1 ОСНОВНИ ДЕФИНИЦИИ

Теоретична основа

Феноменът тормоз се изследва от 70-те и 80-те години на миналия век (Olweus 1978; Smith and Sharp 1994), а дефинициите очертават основните му характеристики като умисъл, повторение и неравнопоставеност на силите. Разглеждат се и различните форми на тормоз между децата в училищна възраст.

*"Тормозът е такова обидно и/или **агресивно поведение**, упражнявано от един човек или от повече хора в рамките на една група, което се **повтаря многократно във времето** и причинява увреждане на едно или повече лица с **цел упражняване на власт** или контрол върху жертвите"* (Fonzi, 1998).

Когато тормозът се дефинира в контекст, различен от училищната среда, могат да възникнат някои проблеми, като например наблюдението на Connell and Farrington (1996), че в корекционните институции виктимизацията трябва да е тежка за да я тълкуват като тормоз. Авторите твърдят, че това, което непълнолетните, лишени от свобода, смятат за тормоз, може да не съвпада с дефинициите, които се прилагат за децата в училище.

Като цяло институциите за правораздаване и изтърпяване на наказанията са описани като среда, в които насилието съществува като даденост, а тормозът в този контекст е просто друга форма на насилие, съществуваща успоредно с подобни форми на поведение. Изследванията на Ireland показват, че в тези условия разбирането на тормоза може да бъде възприемано като част от отношенията на йерархия и власт. (Ireland, 2000, 2011; Monks et al., 2009). По тази причина Beck and Ireland (1995г.) предлагат по-широко определение на тормоза, което да се прилага в структурите за изтърпяване на наказанията. Според тях поведението не трябва непременно да бъде повтарящо се във времето за да бъде дефинирано като тормоз. Също така, предвид особеностите на контекста на задържане и изтърпяване на наказанията, поведението, което може да бъде категоризирано като тормоз, се проявява в различни форми и се припокрива с поведение, свързано с насилие и потисничество. Поради тази причина в литературата липсва единно гледище за това кое поведение може да бъде класифицирано като тормоз. Затова и Olweus (1996) предполага, че при специални обстоятелства дори единични сериозни случаи на виктимизация могат да бъдат разглеждани като тормоз. Разбирането за **степен на сериозност** е от особена важност за агресивните прояви на поведение в структурите за изтърпяване на наказанията.

В този смисъл критериите на Ireland (2007г.) относно начините за идентифициране на ролята на жертва и насилник (например, наличието на едно единствено преживяване на тормоз или упражняването на един единствен акт на тормоз биха били достатъчни, за

да се квалифицира индивидът като жертва или респективно – като насилник) могат да доведат до надценяване на нивото на тормоз в местата за изтърпяване на наказанията, като по този начин съществува риск проблемът да не бъде правилно третиран.

Вземайки предвид определенията на Connell и Farrington (1996), в нашето изследване приехме критерии, включващи елемента на повторение на поведението като по този начин диференцираме различните роли между участниците в тормоза. Приетите от нас критерии за разграничаване на ролите на жертва и насилник са следните:

Жертви на постоянен тормоз: субектите, които съобщават за преживени четири или повече инциденти на тормоз и един или по-малко инциденти на упражнен тормоз над друг младеж.

Жертви на случаен тормоз: тези, които съобщават за преживени два или три инцидента на тормоз и един или по-малко инциденти на упражнен тормоз над друг младеж.

Насилници, упражняващи постоянен тормоз: субектите, които съобщават за един или по-малко инциденти на преживян тормоз и четири или повече случая на упражнен тормоз над друг младеж.

Насилници, понякога упражняващи тормоз: тези, които съобщават за един или по-малко инциденти на преживян тормоз и два или три случая на упражнен тормоз над друг младеж.

Насилник и жертва /едновременно/: тези, които съобщават за два или повече случая на преживян тормоз и два или повече случая на упражнен тормоз над друг младеж.

Неучастващи: тези, които съобщават за един или по-малко случая на преживян тормоз или на упражнен тормоз над друг младеж.

Дефиниране на понятието тормоз от участниците

Участниците в проекта бяха деца, младежи и персонал, работещ в структурите за изтърпяване на наказанията за малолетни и непълнолетни младежи. Разбирането на тормоза, дадено от участниците, включва следните елементи:

- **Форми на насилие или злоупотреба**
- **Повтарящи се или единични действия**, насочени срещу един или повече хора
- **Страдание, унижение и изолация** на жертвата.
- **Наличие на социален консенсус за влиянието** на насилника в групата.

Тормозът се развива в социален контекст и включва **форми на насилие или злоупотреба**, които човек (т.нар. "насилник") упражнява многократно, понякога с единични или нерегулярни действия, срещу едно или повече лица, причинявайки им страдание, унижение и изолация, с цел постигане на възможно най-голямо **влияние в групата**.

Епизодите на тормоз включват унижение, дразнене, разпространение на клевети, отправяне на заплахи, както и различни форми на упражняване на физическо насилие с цел установяване на власт и контрол подобни на тези съществуващи извън корекционната институция. В този смисъл тормозът в местата за изтърпяване на наказанията е пряко свързан с наличието на организирани престъпни групи (напр. "камора", "коза ностра" в Италия), които превръщат злоупотребата с власт в широко разпространена социална практика (от кланове и техните поддръжници).

“...като непълнолетен, не мога да бъда съден като лице, принадлежащо към камора. Това променя живота ти завинаги, дори, когато изляза оттук.” /Момче от Италия/

Сред формите на тормоз съществува една много специфична форма, т.нар. **скрит тормоз**, който се състои от повтарящи се и не непременно очевидни поведения (напр. размяна на погледи и използване на невербален език), често маскирани под формата на **"шега"**, които причиняват изолация и пълно отчуждение на жертвата от групата. Жертвите, които говорят или съобщават за такова поведение, се считат от другите за "слабаци" или "доносници", което очевидно засилва изолацията им.

"Епизодът на тормоз често започва като обидна шега. Обидната шега представлява първия признак на тормоз и трябва незабавно да бъде спряна." (възпитател, Рим)

Подигравките, униженията, конфликтите, предизвикателното поведение, подбуждането и провокациите към нарушаване на правилата са други форми на тормоз в местата за изтърпяване на наказанията от малолетни и непълнолетни. Тези модели на поведение представляват специфични културни нагласи, които съществуват и в обществото като цяло.

Дефиниране на превенцията на тормоза от участниците

За да се предотвратят и ограничат случаите на тормоз в структурите и да се извърши колективен и цялостен отговор на всеки епизод на тормоз, трябва да бъдат прилагани следните мерки:

- **Навременно откриване:** всички рискови обстоятелства и така наречените показатели за уязвимост трябва да бъдат открити възможно на най-ранен етап;
- **Мултидисциплинарен екип**, който да подпомага своевременното откриване на проблема;
- **Цялостен единен отговор** на екипа на всеки един инцидент на тормоз;
- **Работа в мрежа и партньорство** с други институции, общности и заинтересовани страни;

- **Кратки интервенции и индивидуални консултации** със страните, участващи в инцидента.

1.2 СПЕЦИФИЧЕН КОНТЕКСТ

Младежкото правосъдие в Италия

Департаментът за младежко правосъдие в общността е компетентният орган на Министерство на правосъдието за непълнолетни в Италия.¹ Той е създаден през 2001 г. и разглежда въпросите, свързани с правосъдието за малолетни и непълнолетни, управлението на персонала и оборудването в сектора за младежко правосъдие. Прилага се закон 176/1991, чл. 40, параграф 3 *"Ратифициране и изпълнение на Конвенцията на ООН за правата на детето, състояло се в Ню Йорк на 20 ноември 1989 г."*, съгласно който се създава специална институция, отговаряща за малолетни лица, обвинени или осъдени за престъпление.

Департаментът работи за защита на правата на **непълнолетните на възраст между 14 и 18 години**, на които са наложени наказателни мерки, посредством образователни и реинтеграционни интервенции (включително програми за професионално обучение и дейности за свободното време), които целят да осигурят реална интеграция на непълнолетните в общността. Закон № 117 от 11 август 2014 г. разширява възрастта за подкрепа на младежи, *"които са навършили 25 годишна възраст, при условие, че за тези, които са на възраст над двадесет и една, няма особени съображения за високо ниво на обществена опасност, преценени от компетентния съд, и с цел постигане на определени образователни цели."*

На регионално или междурегионално ниво **Центърът за правосъдие**, създаден по реда на чл.7 от Законодателен декрет от 28 юли 1989 г., № 272 *"Правилник за прилагане и координация на D.R.P. 448/88"*, изпълнява следните функции:

I) Техническо и финансово планиране; II) Проследяване и супервизия на службите за младежко правосъдие, като например Младежка социална служба (U.S.S.M.), Център за задържане на малолетни и непълнолетни (I.P.M.), Домове за настаняване на младежи в общността (C.P.A). В Италия съществуват общо 12 центъра за настаняване на непълнолетни правонарушители, които се намират в Торино, Милано, Венеция, Болоня, Флоренция, Рим, Каляри, Неапол, Катандзаро, Бари, Катания и Палермо.

¹ Ministero Della Giustizia Dipartimento per la Giustizia Minorile, Ufficio IV Del Capo Del Dipartimento Studi, Ricerche e Attività Internazionali.

Структури за младежко правосъдие в Италия

Наказателни институции за малолетни и непълнолетни лица (16), които имат за цел да гарантират изпълнението на присъдите и задържането на непълнолетни правонарушители. Въпреки че основната функция на тези институции е свързана със задържане, те се съсредоточават основно върху превъзпитанието и ресоциализацията на младите правонарушители.

Офиси на младежката социална служба (29), които оставят на младите правонарушители помощ във всеки един етап от наказателното производство като ги подкрепят от момента на задържането до последващи предприети мерки (например проба-ция, задържане под стража и т.н.).

Домове за настаняване на непълнолетни/ Приемни центрове (24) са структури, в които временно пребивават непълнолетни, които са под арест или са задържани. Те могат да бъдат настанявани в такъв център за максимален период от 96 часа, след което арестът трябва да бъде потвърден или анулиран. Центърът има за цел да избегне травматичното въздействие, което затворът може да има върху непълнолетния (в съответствие с правата на детето).

Центрове в общността (3): те се основават на някои основни принципи, като: а) ограничаване на престоя на непълнолетните в съответните структури; б) насърчаване на активното участие в образователни, развлекателни и културни дейности. Съгласно Закон 275/1989, в Центровете съществува организация от семеен тип с максимален брой десет деца, за да се гарантира възможността да се обръща индивидуално внимание на всеки. В тях е гарантирано присъствието на преподаватели и културни посредници, които си сътрудничат с други институции и местни власти в съответния район.

Дневни центрове (4). Представяват нерезидентна форма на услуга за тези непълнолетни, които преминават през наказателно производство или са изложени на риск от извършване на престъпления. Управлявани от Центровете за правосъдие за малолетни и непълнолетни и разполагащи с екип от експерти, в тези центрове могат да се настаняват и младежи, които не са в системата за правосъдие за малолетни и непълнолетни, но живеят в общността и могат да се възползват от специализираната помощ и подкрепа от екипа на съответния център.

В Италия проектът беше реализиран в три наказателни институции за малолетни и непълнолетни лица и в един Център в общността:

- Наказателна институция за непълнолетни в Нисада, Неапол (Южна Италия);
- Наказателна институция за непълнолетни в Бикока, Катания (Южна Италия);
- Наказателна институция за непълнолетни в Куартучу, Каляри (Централна Италия);
- Център в общността „Борго Амиго“ в Рим (Централна Италия).

Система за младежко правосъдие в Португалия²

Главна дирекция за социална реинтеграция е звеното, което отговаря за определянето и прилагането на публичните политики за управление на превенцията на престъпността и социалната реинтеграция на непълнолетните и на пълнолетните правонарушители. Дирекцията отговаря за популяризирането и прилагането на образователни мерки и алтернативи на наказанието лишаване от свобода под контрола на Министерство на правосъдието на Португалия.

Законът за налагане на възпитателни мерки (Lei Tutelar Educativa - Закон № 166/99 от 14 септември) се прилага за всички **младежи на възраст между 12 и 16 години**, които са извършили деяния, квалифицирани от закона като престъпления.

Към настоящия момент португалската съдебна система съчетава три различни вида интервенции по отношение на престъпленията, извършени от малолетни и непълнолетни, като се вземат предвид три възрастови групи: 1) деца под 12 годишна възраст; 2) младежи между 12 и 16 години; и 3) младежи между 16 и 21 години. Първите две категории попадат в обхвата на правосъдието по отношение на непълнолетни, докато третата категория попада в системата на наказателно правораздаване за възрастни лица.

Наборът от възпитателни мерки за младежи, прилагани от съдилищата, има за цел да социализира и възпитава правонарушителите в ценностите и принципите, защитени от Наказателния кодекс, чрез процес, наречен "обучение в принципите на законността". Законът за налагане на възпитателни мерки предвижда младият правонарушител да изтърпи наложената мярка в общността или в Център за задържане на непълнолетни.

Процесът на ратифициране на Конвенцията на ООН за правата на детето от страна на Португалия през 1990 г. подкрепи необходимостта от прилагането на подобни мерки, което доведе до по-широка оценка и критично преосмисляне на ефикасността и ограничената на португалския модел за младежко правосъдие. В края на един продължителен процес на дебати, започнал през 1996 г., системата беше оценена като неефективна и нефункционираща по отношение на проблемите, с които трябваше да се справи. От 1999 г. насам португалската правосъдна система за непълнолетни беше променена в съответствие с международните стандарти, които бяха интегрирани в националната правна рамка. Извършени бяха промени в системата за правораздаване на непълнолетни като през 1999 г. бяха приети два нови закона: Закон за насърчаване и закрила на деца и младежи в риск (Lei de Promoção e Protecção de Crianças e Jovens em Perigo, LPCJ, Закон № 149/99, от 1 септември) и Закон за налагане на възпитателни мерки (Lei Tutelar Educativa, LTE, Закон № 166/99 от 14 септември). И двата закона влязоха в сила на 1 януари 2001 г. Основната идея беше да се разграничи ситуацията на деца в риск, която да позволи намеса на държавата за тяхната закрила, от ситуацията на деца между 12 и 16 години,

² Текстът е базиран на данните от Годишен отчет на Министерство на правосъдието на Португалия. (2015)

които са извършили деяние, квалифицирано по Наказателния кодекс като престъпление и в резултат на това изискващо друг вид интервенция.

Структури за младежко правосъдие в Португалия

В момента Португалия има общо шест Центъра за задържане на непълнолетни. Два от тези центрове имат отделения за момичета.³ През последната година центърът „Санта Клара“ беше затворен. Мярката за задържане на непълнолетни в центровете може да бъде осъществена в *отворен, полуотворен или затворен режим*.

Отвореният режим е приложим в случаи на по-леки престъпления и варира от минимум 3 месеца до максимум 2 години. При този режим младите хора живеят в Центъра за задържане на непълнолетни, но посещават училище или работят в общността. Те могат да напуснат Центъра без надзор и могат да прекарват уикендите и празниците със семейството си.

Полуотвореният режим е приложим в случай на престъпления с по-голяма тежест и има еднаква продължителност като отворения. Съгласно тази система младите хора живеят в Центъра и посещават училищни или други образователни дейности в центъра. Те могат да прекарат ваканцията със семейството си.

Затвореният режим се прилага при много тежки престъпления и в случай, че младите хора са на възраст над 14 години. Той има минимална продължителност от 6 месеца и максимална от 3 години. В тази система младите хора живеят и посещават образователни дейности в Центъра. Напусканията на Центъра са стриктно съобразени със законовите изисквания, здравните нужди или други извънредни причини.

Настоящият проект се реализира в два Центъра за задържане на непълнолетни в района на Лисабон. Всички центрове имат еднаква структура. За управлението на Центровете за задържане на непълнолетни има две основни длъжности: директор и педагогически координатор. Педагогическият координатор отговаря за управлението на всички учебни дейности и допълнителни учебни занимания, които се предлагат, както и за подготовката за реинтеграция на младежите. Обикновено педагогическият координатор е лицето за контакт с външни институции. Ежедневните дейности на младежите постоянно се наблюдават от персонала и от надзиратели, отговарящи за сигурността в центъра. В центровете има няколко вида дейности. Всички младежи са включени в професионално обучение, адаптирано към тяхното академично ниво. Освен това Центърът предлага и други дейности, например програми за личностно развитие, спорт, свободно време и други, реализирани основно от външни организации.

³ Centro Educativo Da Bela Vista, Lisbon district; Centro Educativo Navarro Paiva, Lisbon district; Centro Educativo Padre Antonio Oliveira, Lisbon district; Centro Educativo Do Mondego, Guarda district (Center); Centro Educativo Olivais, Coimbra district (Center); Centro Educativo Santo Antonio, Porto district (North).

Системата за младежко правосъдие в България

Системата за младежко правосъдие в България се ръководи от няколко закона - тези, които се прилагат в рамките на общата система на наказателно правосъдие като *Наказателен кодекс*, *Наказателно-процесуален кодекс*, *Закон за изпълнение на наказанията и задържане под стража*, както и тези, свързани специално с проблемите на децата - *Закон за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните* и *Закон за закрила на детето*.

Наказателният кодекс (НК) посочва в отделна глава Особени правила за непълнолетни, че наказанията се налагат на непълнолетни, преди всичко с цел същите да бъдат превъзпитани и подготвени за успешна социализация. Наказанията, които могат да се прилагат за непълнолетни са лишаване от свобода, пробация и обществено порицание, лишаване от правото да се упражнява определена професия или дейност.

Наказателно-процесуалният кодекс (НПК) урежда в отделна глава особени правила за разглеждане на дела за престъпления, извършени от непълнолетни лица. В допълнение към разпоредбите, в системата на наказателното правосъдие има и друг набор от нормативни актове, които допълват рамката на наличните мерки за деца, които са влезли в конфликт със закона.

Законът за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните е приет през 1958 г. и постановява:

- отделна административна система за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните деца;
- прилагане на наказателни корекционни мерки за деца, които са извършили престъпления по Наказателния кодекс, но не носят наказателна отговорност;
- мерки за превенция на младежката престъпност.

Съответната институционална рамка и административна структура, създадена съгласно разпоредбите на Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните, включва Централна комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните. Нейните функции са свързани с превенцията на противообществените прояви и престъпленията, извършени от деца, координацията на националната политика в областта и надзор на дейността на Местните комисии за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните във всяка община. Нормативната рамка, регламентираща въпросите, свързани с децата, беше завършена през 2000 г., когато българското правителство прие Закон за закрила на детето (ЗЗД), който установява:

- отделна административна система за закрила на детето;
- механизъм за настаняване на деца в специализирани институции, служби и услуги;
- основни принципи на закрила на детето; и

- правата на децата в публичното пространство.

Закрилата на детето по този закон се осъществява чрез предприемане на мерки за закрила, спазвайки най-добрия интерес на детето или чрез специална закрила по отношение на децата в риск.

Наказателният кодекс установява отделни места за задържане на непълнолетните на територията на страната: едно за момчета (Бойчиновци, Северозападен район) и едно за момичета (Сливен, Югоизточен район). Наказанията, които не включват лишаване от свобода, са пробация, публично порицание и лишаване от право на упражняване на определени дейности. Най-тежката мярка за лишаване от свобода по Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните включва настаняване в специализирани институции, които по организация и функции представляват възпитателни училища-интернати /ВУИ/. Тези институции се управляват и финансират от Министерство на образованието и науката (МОН).

Структури за младежко правосъдие в България

Социално-педагогически интернат (СПИ) е институция за коригиращо или превантивно настаняване на деца на възраст над 8 години. Основанията за настаняване са извършена противообществена проява или висок риск такава да бъде извършена поради средата, в която детето живее.

Възпитателно училище-интернат (ВУИ) е институция, в която се настаняват деца над 8 годишна възраст, извършили противообществени прояви и непълнолетни правонарушители, за които наложените предишни наказателни мерки са се оказали недостатъчни и неефективни. Настаняването във ВУИ е мярка, която се предприема от съда или прокуратурата, с цел детето да не бъде подвеждано под наказателна отговорност по общия наказателно-процесуален ред.

Според Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните децата, настанени в СПИ и ВУИ трябва да получат условия да завършат своето основно и/или средно образование. Министерство на образованието и науката решава коя точно институция най-добре съответства на профила и потребностите на детето.

Проектът беше реализиран в три Възпитателни училища-интернати:

- ВУИ „Н. Й. Вапцаров” – гр. Завет;
- ВУИ „Хр. Ботев” – с. Подем;
- ВУИ „А. Узунов” – гр. Ракиново.

2 МЕТОДОЛОГИЯ

В тази част е описана методологията, приложена в рамките на проекта в различните структури за детско правосъдие. Тя включва използваният основен подход, събраните обратни връзки, принципите и техниките, свързани с различните инструменти, прилагани в работата със структурите за изтърпяване на наказания на малолетни и непълнолетни.

2.1 ОСНОВЕН ПОДХОД

Реализираното по проекта изследване комбинира качествени и количествени подходи (виж раздел 2.3 „Инструменти“) в съответствие със специфичните цели на проекта. Изследователският дизайн комбинира описателен и изследователски подходи, които позволяват общ и всеобхватен поглед върху проблема и гъвкавост при анализирането на резултатите. Изследването се състои от три основни стъпки: а) преглед на съществуващата теория, основаващ се на различни гледни точки за всяка от участващите държави; б) теренни проучвания - изследвания, проведени в структурите, участващи в проекта в трите държави; в) формулиране на препоръки.

Основната цел на този комбиниран подход е да се постигне позадълбочено разбиране на явлението тормоз като се започне от предварителен количествен анализ и се продължи с качествено проучване, при което се вземат предвид колкото е възможно повече гледни точки. В началото се проведе изследване на научното разбиране на проблема (разбирането на явлението тормоз, дадено в различните научни източници), което премина в проучване на специфичните социо-културни условия и гледни точки във всяка от държавите, участващи в проекта. Така съчетахме теоретично и специфично (за всяка от страните) разбиране на проблема с резултатите от проведените теренни проучвания.

Проучването беше направено с цел оценка на възприятието на тормоза в структурите за изтърпяване на наказанията на малолетни и непълнолетни. То обхваща, както персонала (възпитатели, учители, социални работници, полицейски служители, психолози и др.), така и настанените в структурите деца и младежи. Направено беше количествено проучване по DIPC-SCALED скала за измерване на тормоза на Ireland 2007 в Италия и Португалия и проучване с качествени методи в България. Следващият инструмент за оценка и в трите държави включи провеждане на фокус групи за самооценка по отношение на ефективността на структурите за справяне с тормоза и за оценка на необходимостта от разработване на цялостна политика и набор от процедури за предотвратяване и реакция на тормоза. Този метод беше използван, за да се насърчи дебатът и обменът на информация между различните групи участници.

По време на всяка **фокус група** фасилитаторите следваха тематично ръководство, обхващащо ключови въпроси. Ръководството беше разработено по начин, който да гарантира обхващане на целите на проучването, както и да отговори на нуждите и изискванията за конфиденциалност на получената информация. Беше ангажиран експерт по правата на детето, който да извърши преглед на цялата изследователска методика, включително и на съдържанието на тематичното ръководство. Ръководството беше разработено като гъвкав инструмент, който да позволява промени съобразно опита на изследователя с всяка фокус група и да дава въз-

можност за отразяване на обратната връзка от участниците.

Благодарение на използването на различните подходи бяха събрани значителни количествени и качествени данни, свързани с явлението тормоз. С първата фаза на проучването бяха достигнати достатъчен брой респонденти в структурите за изтърпяване на наказанията на малолетни и непълнолетни. Събраните данни позволиха анализиране на явлението тормоз, особено по отношение на преживян и извършен такъв, дефиниране на ролята на насилник и жертва, оценка на възприятието на проблема от структурите и идентифициране на съществуващите стратегии за справяне. Резултатите от проучването предоставиха възможност на екипа по проекта да генерира общо разбиране за проблемната ситуация и да реализира ефективни подходи за работа с младежите и персонала в структурите за правораздаване и изтърпяване на наказанията на малолетни и непълнолетни.

2.2 УЧАСТНИЦИ И РЕЗУЛТАТИ ОТ ПРОУЧВАНЕТО

В Италия и Португалия беше използван един и същ инструмент за провеждане на първоначалното количествено проучване и беше направен сравнителен анализ между двете държави по отношение на нивото на тормоз сред младежите настанени в структурите за правораздаване и изтърпяване на наказанията.¹ В България, поради по-младата възраст и спецификите на децата, настанени във възпитателните училища-интернати, беше използван инструмент за качествено изследване.

Извадката се състои от 122 младежи от 7 различни структури за правораздаване и изтърпяване на наказанията в Италия (4 структури, N=62; 50,8%) и в Португалия (3 структури, N=60; 49,2%). Възрастта на младите правонарушители варира от 13 до 24 години (M = 18.12 години, SD = 2.55) като италианските участници (M=20.09) са значително на по-възрастни от португалските (M=16.12). Само 9 участници (7,4%) са жени, а 112 (91,8%) са мъже. Един участник е попълнил въпросника без да отбележи пола си.

По отношение на националността на участниците, 54 участници (44,3%) са италианци, 49 (40,2%) са с португалски произход, а 17 (13,9%) са с не-италианска и не-португалска националност. По отношение на езика, 93 участници (78,8%) отбелязват, че говорят

¹ В Италия и Португалия бе използван DIPC-SCALED метод за оценка на тормоза, изграден около множество индикатори (Direct and Indirect Prisoner behaviour Checklist – Scaled version). За повече информация вж в Ireland, J, A.Ireland, Intra group aggression among prisoners: bullying intensity and exploration of victim-perpetrator mutuality, в Aggressive Behavior, Volume 34, Issue 1, January/February 2008, pp 76–87.

N: брой, M: средна стойност, SD: стандартно отклонение

само или най-вече родния си език в семейството, а 25 (21,2%), предимно от италианската извадка, говорят и втори език в семейството.

Разпределението на честотите и процентите по отношение на последна завършена степен на училищно образование са, както следва: 44 (36,4%) са завършили начално образование, 69 (57,0%) - основно образование, 7 (5,8%) са завършили средно образование. Само един участник (0,8%) не е посочил нивото на образователна степен. Тъй като италианската и португалската образователни системи са организирани по различен начин, беше направено изчисление на средния общ брой години на обучение на участниците (M=7.47; SD=2.00). В тази връзка се очерта значителна разлика по отношение на италианските участници (M = 7.85) в сравнение с португалските (M = 7.07).

Общо, по настоящото си правонарушение, участниците в изследването пребивават в структурата за изтърпяване на наказанието средно по 13.78 месеца (Минимум=0.23; Максимум=60.0; SD=13,39).

За 70 (57,4%) от участниците, предимно от португалската извадка, това е първият път, на настаняване в подобна структура. По отношение на останалите участници (N=52), в италианската извадка, 7 участници (5,7%) заявяват, че вече са били в център за задържане еднократно, 31 (25,4%) са били два или три пъти и 6 (4,9%) са били настанявани 4 или повече пъти. В португалската извадка 7 лица (5,7%) посочват, че са били в институция за задържане два пъти, а двама (1,6%) - три или повече пъти.

Вид на извършените правонарушения и присъди. Данните за италианските младежи и показват, че участниците, настанени в структурите, изтърпяват присъди предимно за извършени престъпления срещу личността (16; 28.6%), други изтърпяват присъди за извършени престъпления срещу собствеността (6; 10.7%), а трета група изтърпява присъди за престъпления срещу собствеността, извършени чрез насилие (32; 57.1%).

Претърпян тормоз и активно извършван тормоз. Младите правонарушители, участвали в инциденти на тормоз, класифицирани като "тежки" (т.е. с честота повече от два пъти седмично през последните два месеца), са били част от предимно **индиректен, вербален и физически претърпян и активно извършван тормоз**. Въпреки това бяха установени някои качествени разлики в поведението на **претърпелите тормоз**. Използваната адаптирана скала за измерване на директно и индиректно поведение на изтърпяващите наказания (DIPC-SCALED-г, Ireland, 2007) измерва преки (43 въпроса) и непреки (42 въпроса) форми на тормоз. Най-високи средни резултати са получени при претърпян "индиректен" тормоз (M=0,36; SD=0,55; със среден диапазон 0-2,58) и претърпян "вербален" тормоз (M=0,24; SD=0,39; със среден диапазон 0-2,00).²

² По скалата DIPC-SCALED-г на Ireland, 2007, видовете тормоз, които са измервани са индиректен, физически, психологически, сексуален, кражба и вербален тормоз. Всеки от тези шест вида се отнася и за претърпян тормоз и за активно извършван тормоз.

По отношение на **активно извършван тормоз**, "индиректен" тормоз ($M=0.33$; $SD=0.49$, със среден диапазон 0-2.91), "психологически" тормоз ($M=0.31$; $SD=0.57$, със среден диапазон 0-2.50) и „вербален“ тормоз ($M=0.29$, $SD=0.45$; със среден диапазон 0-2.37) имат по-високи стойности в сравнение с други поведения, свързани с тормоза.

Що се отнася до честотата на тормоза, за 50,8% от участниците стойността е ≥ 3 по отношение на скалата за виктимизация, а за 54,9% от участниците резултатът е ≥ 3 по отношение на скалата за активно осъществен тормоз. Броят на участниците, класифицирани като "тежки случаи" по отношение на виктимизация и на активно извършван тормоз, е особено висок при индиректен, вербален и физически тормоз.

Като цяло получените данни съответстват на данните, дадени от други научни изследвания, които показват, че индиректните форми на тормоз и виктимизация се срещат по-често от преките форми на тормоз, които въпреки това не са толкова рядко срещани в условията на корекционните институции (Ireland, 2005; Ireland & Power, 2004; Kury & Smartt, 2002; Maitland & Sluder, 1998; South & Wood, 2006).

По отношение на извадката на работещите в корекционните институции, 62,5% от участниците са заявили, че са наясно с редовните (повече от два пъти седмично през последните два месеца) форми на тормоз (особено индиректните и вербални такива). Тези данни потвърждават, че явлението "тормоз" в местата за правораздаване и изтърпяване на наказанията е налице, което поставя въпроса за безопасността на настанените в тях.

Ролите на жертва и насилник.³ Събраните данни показват, че само 24.6% от младежите в посочените структури не са били замесени в инциденти на тормоз, докато 46.7% от тях са класифицирани като жертви и насилници. Тези данни са обезпокоителни предвид възможните последици за психичното здраве на настанените непълнолетни, които са участвали в инциденти на тормоз, особено за тези, които са в двойствена роля, а именно те са и насилник, и жертва. Лицата, които са дефинирани само като жертви или едновременно като жертви и насилници докладват за наличието на няколко психологически симптома (напр. соматични оплаквания, депресия, тревожност и безсъние) в сравнение с лицата, които са дефинирани само като насилници и лицата, които не са участвали в инциденти на тормоз (Ireland, 2005).

Време, прекарано в местата за изтърпяване на наказа-

³ За класифицирането на младежите, настанени в местата за правораздаване и изтърпяване на наказанията като жертви и насилници са използвани следните критерии: а) жертви: субекти, които съобщават ≥ 2 случая, в които са преживели тормоз и ≤ 1 инцидент, в който те са осъществили тормоз над друг младеж; б) насилници: докладване ≤ 1 инцидент, в който са преживели тормоз и ≥ 2 случая на осъществен тормоз над друг младеж; в) едновременно насилници и жертви: докладване на ≥ 2 случая на преживян тормоз и ≥ 2 случая на осъществен от тях тормоз над друг младеж; г) не участващи: докладване на ≤ 1 случая на преживян или на осъществен тормоз над друг младеж.

нията и тормоз/виктимизация. Времето прекарано в местата за изтърпяване на наказанията (по отношение на настоящото правонарушение) има връзка с честотата на виктимизация и тормоз. Данните по отношение на ролята на насилник и на жертва ясно показват тази взаимовръзка: участниците, които за пръв път са настанени в подобна структура са със значително по-нисък процент на идентифициране в ролята на насилник, за разлика от по-високия процент при тези, които вече са били настанявани един или повече пъти в подобен вид структури. Освен това, младежите, за които това е първо настаняване и тези, които са били по-често обекти на тормоз, повече се страхуват да не станат жертви на тормоз. Успоредно с това, членовете на персонала посочват, че младежите с по-малък опит в местата за изтърпяване на наказанията, отговарят на категорията лица, които са изложени на най-голям риск от виктимизация и насилие; в същото време младежите с по-дълъг опит в местата за изтърпяване на наказанията отговарят на категорията лица в риск да тормозят другите.

Тези данни свидетелстват, че тормозът, както активно извършван, така и преживян, се увеличава с времето, прекарано в местата за изтърпяване на наказанията, а лицата с повече опит в тези структури отговарят на категорията лица, които тормозят другите значително по-често.

Средата в местата за правораздаване и изтърпяване на наказанията. По отношение на оценка на средата в структурите и двете групи участници - младежи и служители, дават най-високи оценки на "Правилник за вътрешните правила и сигурност" (който се отнася до важността на правилата вътре в структурите) и на "Супервизия и правила" (който обхваща елементи, отразяващи социални измерения, например младежите редовно разговарят с персонала; има наличие на социални контакти и на смислени дейности). Тези резултати са важни, защото, както посочват Allison and Ireland (2010), "факторите на средата като правилата, процедурите и сигурността предсказват извършването на тормоз" (стр. 49). Както за младежите, така и за персонала, най-ниски стойности при оценка на средата получава "Нагласи, подкрепящи упражняването на агресия" (което се отнася до съществуването на неформална система от правила сред настанените, отразяваща неписаните поведенчески стандарти, които подкрепят тормоза и агресията). Тази констатация е важна от гледна точка на това, че показва как субкултурата, която легитимира насилието, може да насърчава агресивното поведение (Ireland, 2002) и може да е свързана с чувство на страх от упражняване на тормоз.

Резултатите от извадката на персонала показват пряка положителна корелация между средата, характеризираща се с власт и доминиране, (която се отнася до съществуването на "правото на по-силния" между настанените, определящо кой ще бъде експлоатиран и кой е на върха на йерархията, в следствие на което ще получава предмети и нематериални облаги от експлоатираните) и поведението, свързано с непряк, вербален, психологически тормоз и кражба на вещи. От друга страна, негативна корелация бе установе-

на между среда, характеризираща се с *правила, сигурност и супервизия*, и поведението, свързано с тормоз. Тези резултати потвърждават, че борбата срещу тормоза, може да е ефективна, когато се развива и утвърждава среда и култура, която експлицитно неприема поведение, свързано с тормоза и която предлага силна система от правила, супервизия и контрол на спазването на правилата.

Стратегии за справяне с тормоза / виктимизацията. Стратегиите за справяне с тормоза, оценени като най-полезни от младежите, настанени в структурите, са търсене на помощ и аргументиране (убеждаване), но също така и агресия. Данните също така показват, че стратегиите за справяне се променят според това дали младежите, изпълняват ролята на жертва или на насилник, а именно:

(а) Агресия. По отношение на тази стратегия, участниците, дефинирани като жертви са със значително по-ниски резултати в сравнение с тези, дефинирани като насилници и тези, които са дефинирани едновременно и като жертви, и като насилници;

(б) Избягване. По отношение на тази стратегия, дефинираните едновременно и като насилници, и като жертви, имат значително по-високи резултати от останалите участници;

(в) "Покажи се по-силен". По отношение на тази стратегия, участниците, определени едновременно и като насилници, и като жертви, имат значително по-високи резултати от тези, дефинирани само като жертви или само като насилници;

(г) Търсене на помощ. По отношение на търсенето на помощ, дефинираните като насилници имат значително по-ниски резултати от тези, дефинирани едновременно и като жертви, и като насилници.

Освен това, участниците, които са настанени в структура за изтърпяване на наказанието за първи път, посочват търсене на помощ като по-полезна стратегия за справяне в сравнение с тези, които вече имат опит в пребиваването в подобни структури и които от своя страна посочват като по-полезна стратегията *избягване*. Участниците, които повече се страхуват да не бъдат тормозени, също оценяват стратегията *избягване* като по-полезна.

В България изследването включи провеждане на фокус групи с персонала и с деца и младежи, настанени в три възпитателни училища-интернати. Проведени бяха шест фокус групи, с брой участници между 12 - 20 всяка (общо 88 участници). Почти 88% от участниците са извършили криминално престъпление и имат предишен опит с правоприлагащите органи.⁴ Някои от децата са настанени в тези структури, защото са бягали от домовете си в резултат на упражнено срещу тях домашно насилие или друг вид злоупотреба. Повечето деца във ВУИ идват от други институции, вкл. от социални услуги за грижа за деца в риск или социални услуги, предоставяни в общността. Има голям брой деца, които са настанени във

⁴ Годишен доклад на Омбудсмана на Република България по отношение на прилагането на Националния механизъм за превенция, публ. 2015г., www.ombudsman.bg/reports/3458

ВУИ поради липса на грижи, бедност и нисък родителски капацитет от страна на техните семейства. Това показва, че основната причина за настаняване на някои деца в тези структури е с цел предотвратяване на негативното влияние на средата, в която живеят. Въпреки това децата приемат пребиваването си там като наказание. Като цяло липсват алтернативни ефективни услуги за деца с девиантно и противообществено поведение. Системата за детско и младежко правосъдие все още не е напълно и цялостно развита, което води до много пропуски в услугите за подкрепа на деца.

2.3 ИНСТРУМЕНТИ

Използвайки гореспоменатия подход, фазите на реализиране на проекта, бяха разработени като се използваха следните инструменти:

Работна фаза 1 – Анализ на ситуацията. За извършване на оценка за възприятието на тормоза в местата за правораздаване и изтърпяване на наказанията за непълнолетни, екип от университета в Болоня в сътрудничество с партньорите по проекта, разработи два вида въпросници - един за възрастни и един за деца. В Италия и Португалия въпросниците, представляващи DIPSC-SCALED метод за оценка на тормоза, бяха разпространени на хартиен носител. В България беше използван различен метод: шест фокус групи бяха проведени в три възпитателни училища-интернати. Използването на различна методология изключи страната от международния сравнителен анализ на резултатите.

Работни фази 2 и 3 – Извършване на процес на самооценка в структурите. Във всяка от структурите, участващи в проекта, бяха проведени две фокус групи - една, съставена от служители и една състояща се от деца и младежи, настанени в тях. Тези групи работиха със следните инструменти:

- **Инструмент за самооценка**, който се състои от 8 теми, които разглеждат специфичните аспекти на явлението тормоз. Използването на инструмента доведе участниците да изготвянето на план за действие и политика за превенция на тормоза;
- **Политика за превенция на тормоза**, изготвена съвместно с младежите и служителите, за да се предотвратят проявите на подобно поведение в структурите. Политиката включва: (1) дефиниране на тормоза и формите, в които се среща в корекционните институции; 2/ правила и мерки за превенция на тормоза; 3/ правила и инструменти за справяне при възникнали случаи на тормоз.
- **План за действие**, който предлага мерки, стратегии и дейности за подобряване на ситуацията.

Работна фаза 4 - Изпълнение на Плана за действие за превенция на тормоза и последващи действия. В плана за действие срещу тормоза бяха заложени специални семинари и работни срещи за персонала и младежите. В Италия, обучителните семинари за деца и младежи бяха съсредоточени върху:

- а) кибер-насилие и социални медии;
- б) картографиране на зоните в структурите за задържане; анализ на вътрешния набор от правила.

Семинарите за персонала бяха съсредоточени върху:

- а) кибер-насилие и социални медии и
- б) работни методи и инструменти (напр. изготвяне на личен план за развитие на настанените в центъра за задържане).

В Португалия, тренинг програмата за младежи включи семинари за комуникативни умения, емпатия, асертивност и решаване на проблеми. Програмата за възрастни бе насочена върху развитие на умения за идентифициране и справяне с инциденти на тормоз и развитие на организационен капацитет за превенция на насилието между младите хора. В България, програмата за деца и младежи се концентрира върху емоционалното и социалното развитие на участниците. Наблегна се на теми като груповото взаимодействие и сътрудничество, решаване на проблеми и конфликти. Темите за персонала целяха повишаване на разбирането за същността, факторите и причините за тормоза, както и различните индивидуални, групови и организационни мерки за справяне с агресията на младежите.

3 ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В очертания в предишния раздел контекст, проектът тества методология и практически инструменти, които могат да бъдат адаптирани в други страни от ЕС, с цел превенция на тормоза срещу деца, посредством разработването и прилагането на определени политики и практики. Въз основа на придобития опит по проекта, партньорите препоръчват да се вземат предвид следните предизвикателства, принципи и процедури.

3.1 ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА

По време на изпълнението на проекта възникнаха няколко проблема. Тяхното изследване е добра основа за бъдещи интервенции и създаване на стандарти, подходящи за деца в структурите за младежко правосъдие. Тези проблеми могат да бъдат разделени в три основни области:

- а) социо-културни проблеми;
- б) системни или структурни проблеми;
- в) проблеми, свързани с реализирането на проекта.

(А) Социо-културни проблеми

Подценяване на инцидентите на тормоз:

Младежите в местата за правораздаване и изтърпяване на наказанията считат насилието за част от системата или средата, в която живеят. Те не разпознават тормоза или да го свеждат до разбирането за "шега".

Предубеждение към тези, които докладват за инцидент на тормоз:

Лицето, което съобщава за инцидент на насилие, се счита за доносник от другите и рискува повторно да стане жертва на насилие, на отмъщение или да бъде изолирано от цялата група. Това затруднява докладването за инциденти на насилие на персонала и създава притеснения сред персонала за това как да реагира на подобни инциденти и да се избегне излагането на пострадалия на опасност.

„Не трябва да говориш зад гърба на другите и да доносиш на персонала“; „Ако имаш проблем, трябва да го решиш сам“. „Да бъдеш отговорен означава сам да решаваш проблемите си без да доносиш“.

Кодекс на мълчанието:

Младежите прилагат културата на мълчание, която е дълбоко вкоренена в социалната среда, от която произлизат (в Италия това е кодекса на мафията). В този случай промяната на нагласите е трудна, защото насилието е свързано с по-дълбоки социални значения и обвързаности.

Изоляция и маргинализиране на жертвата:

Детето или младежът, неспособен да се защитава, се счита от връстниците си за слаб човек, който заслужава да бъде жертва: "бавно развиващ се".

(Б) Системни или структурни проблеми

Деца и младежи, съжителстващи в една структура:

В центровете за задържане деца и млади хора (например, в Италия на възраст до 25 години) живеят заедно. Това принудително съжителство е проблемно поради различията в потребностите и нивото на психологическо и физическо развитие на двете групи.

Изоляция на сектора, в който са настанени момичета:

В Италия, тази част от сградата, в която са настанени момичета, е изключена от дейностите на цялата институция. Това са образователни, културни и спортни дейности и други занимания, които са достъпни за останалата част от групата /момчета/. Използването на едни и същи пространства увеличава напрежението и насилието, поради което момичетата са държани отделно. Това обаче създава условие за дискриминация и изоляция на момичетата като по-малобройна група в структурата.

Деца с различни уязвимости, настанени в структури, неотговарящи на техните нужди:

Поради липса на места в специализираните институции, понякога деца със сериозни или множество уязвимости (например умствени затруднения или злоупотреба с наркотици) са настанени в местата за правораздаване и изтърпяване на наказанията, които не могат да предоставят адекватни услуги и не разполагат със специализиран персонал. Освен това присъствието на тези деца дестабилизира и без това крехкия баланс и социалния климат на съответната структура.

(В) Проблеми, свързани с реализирането на проекта

Промени в настанените лица, по време на различните работни фази на проекта или дори в рамките на една и съща фаза (напр. децата се преместват от едно място на друго или напускат структурата).

Липса на участие. По време на процеса на самооценка обикновено персоналетът избира децата и младите хора, които да участват. Така извън проекта останаха деца, до които не беше даден достъп. Не бяха реализирани и планираните интервенции от типа „връстници обучават връстници“.

Хетерогенност на различните структури в трите държави. При първоначалното идентифициране на участващите структури бяха включени такива с различен профил. Така например, в България дейностите са реализирани във Възпитателни училища-интернати, докато в Италия и Португалия са включени и места за изтърпяване на наказанията с по-строг режим /затвори/.

Напрежение в структурите. В България беше регистрирано напрежение в структурите поради продължаващата реформа в българската система за младежко и детско правосъдие. В периода 2016-2017, неопределеността по отношение на това каква ще е съдбата им (ще бъдат ли затворени, какво ще стане с децата и персонала, какви са алтернативите) предизвиква напрежение в администрациите и персонала на Възпитателните училища-интернати (ВУИ). Несигурното бъдеще на училищата води до ниска мотивация и намалява ефективността на служителите. В този смисъл изпълнението на дейностите по проекта беше свързано не само с изпълнение на самия проект, но и с разработването на стратегии за повишаване на мотивацията на персонала на ВУИ.

3.2 ПРИНЦИПИ

Благодарение на използвания подход, местата за правораздаване и изтърпяване на наказанията за малолетни и непълнолетни идентифицираха набор от **основни принципи**, които могат да бъдат използвани от службите по младежко и детско правосъдие:

Политика за защита на децата:

Партньорите по проекта: Спасете децата, Италия, фондация „Партньори – България“ и PAR, Португалия, се ангажираха да провеждат своите дейности по начин, който е безопасен и защитава интересите на децата, включени в интервенциите по проекта. Поради тази причина беше разработен инструмент за **оценка на риска по отношение нарушаване правата на децата** (основаващ се на политика за закрила на децата).

Детско участие:

Участието на момчетата и момичетата беше насърчавано на всички етапи от проекта, за да се гарантира, че те ще променят поведението си по посока създаване на по-конструктивни взаимоотношения с другите. С тази цел активното участие беше насърчавано при работата със структурите.

Ориентиран към децата подход:

Вниманието и участието на децата бяха насърчавани и подкрепяни чрез използване на ясен и достъпен език; въпросите бяха задавани по разбираем за децата начин. Така инструментите, използвани при реализиране на проекта, бяха максимално адаптирани към целевата група.

Участие в процеса:

Младежите, участвали в проекта, бяха избрани, (когато това беше възможно) на демократичен и доброволен принцип. Когато младежите бяха посочвани за участие от персонала (въпреки, че участието трябва да е доброволно), това беше направено по определени и съгласувани критерии. По този начин беше намален рис-

кът от негативни последици за участниците и в същото време бяха получени достоверни и валидни резултати (виж **Политика за закрила на децата**).

Равни възможности:

Разбирането за равни възможности бе взето предвид при работата с различни групи участници, включително равенство на половете. Това се отнасяше, например, за работата с момичетата, настанени в женското крило на Наказателната институция за непълнолетни в Неапол (Южна Италия).

Предоставяне на ясна информация за целите и методите:

Всички участници, както децата, така и служителите, бяха информирани за етапите, целите и дейностите по проекта, за използваните инструменти и крайните продукти. Методологията на работа бе договорена с всяка структура съобразно контекста и специфичните и нужди. Екипът на проекта получи подкрепа докато фасилитираше сесиите за самооценка, семинарите и срещите с деца и възрастни. В някои случаи структурите предпочетоха да бъдат по-автономни в дейностите, използвайки подкрепата на членовете на екипа по проекта (виж **Насоките за прилагане на инструмента за самооценка и Политиката за закрила на децата**).

Предоставяне на ясни правила за работа:

Всички участници, както децата, така и служителите, бяха информирани за правилата на работа във всеки етап от проекта. Във фазата на самооценка всички участници бяха информирани за правилата, по които ще работи групата (виж **Политика за закрила на децата**). Това означава, например, че конфиденциалността е задължителна в групата, т.е. онова, което е изказано и обсъдено в групата, остава в групата и не се споделя с никой извън нея. От друга страна, фасилитаторът обясни, че според неговата функция и роля, той е длъжен да докладва за всеки станал му известен факт, който би могъл да бъде свързан с престъпление, извършено в рамките на структурата.

Свободно и доброволно участие:

Децата и персоналът бяха помолени да участват доброволно в дейностите по проекта и да изразяват свободно своята гледна точка (вж. секцията за **информирано съгласие** във фазата за събиране на информация чрез въпросник).

Поверителност:

При всички дейности с децата, младежите и персонала, от решаващо значение беше да се гарантира разбирането на участниците, че споделяната от тях информация остава поверителна.

Взаимно доверие:

Създаването на атмосфера на взаимно доверие беше насърчавано във всяка фаза на проекта с цел гарантиране на открит дебат по темите и осигуряване на високо качество на резултатите.

3.3 ПРЕПОРЪКИ

Препоръчва се един основен подход за работа по превенция на тормоза в корекционните институции, като се вземат предвид следните критерии:

Да се вземат предвид характеристиките, специфични за конкретния контекст, за да се проучи характерното за средата определение за тормоз и да се адаптират инструментите според специфичните нужди. Контекстът, свързан с младежкото правосъдие, притежава определени специфики. Като се има предвид определението за тормоз, целта е да се развият по-задълбочени познания за това как това явление се възприема и разпознава в различните институции и услуги в системата на правораздаване и изтърпяване на наказанията за непълнолетни. Според участниците във фокус групите тормозът има тясна връзка с отношенията с другите и със социалния контекст: епизодите на тормоз често произлизат от съществуващите различия сред настанените в структурите младежи, например по-висок икономически и социален статус, свързан с принадлежността към престъпна група (например в Италия). Тези неравенства правят някои хора или група от хора по-силни и по-влиятелни от другите. Тормозът в корекционните структури се подхранва от неправилно разбираната култура на "уважение", според която човек, който не може сам да се защити, заслужава да бъде жертва на насилие.

Да се стандартизират инструменти и процедури с цел създаване на обща система за справяне с тормоза. На първо място, проектът се озова пред необходимостта от сериозно адаптиране на наличните инструменти към нуждите на средата, в която се използват, включително към местната система на младежкото правосъдие. На второ място, като обърна внимание на специфичната нужда от предприемане на мерки за предотвратяване на тормоза между децата, проектът разкри важността на разработването и прилагането на конкретни политики и практики за превенция и справяне с проблема. По този начин проектът реагира на необходимостта от запълване на липсата на знания и инструменти, необходими за справяне с тормоза в рамките на тези структури.

Да се насърчи процесът на участие на децата и младежите, в местата за правораздаване и изтърпяване на наказанията, в които са настанени, както и в общностите, в които се намират тези структури. Участието на децата и младите хора е от основно значе-

ние за насърчаването им към постигане и изграждане на един личен план или проект за собствения им живот. По този начин непълнолетните се превръщат в активна част от процеса на ресоциализация и участват в него наравно със структурите, в които са настанени. По този начин се окуражава прилагането на един ненаказателен подход, който цели младите правонарушители бъдат насочвани към поемане на отговорност за себе си, за своите действия и за реализирането на житейските си цели.

Да се фокусира вниманието върху специфичните нужди на тийнейджърите и младежите, които са в характерен стадий от своето личностно развитие и да се проучи необходимостта от специфични интервенции, които отчитат различни уязвимости от психологически характер. Например, един позитивен и подкрепящ метод на работа включва следните принципи:

- а) личностно ориентиран подход, при който се отчитат индивидуалните специфики и житейски цели на индивида;
- б) подход, ориентиран към индивидуалните нужди на децата и младежите;
- в) доверителни взаимоотношения между непълнолетните и персонала, основани на взаимно уважение;
- г) участие на момчета и момичета, като техните нагласи и умения бъдат подобрени по време на корекционната работа.

Да се гарантира и насърчава благосъстоянието на персонала, който често се нуждае от психологическа подкрепа и инструменти за справяне с голям брой случаи, свързани с насилие и инциденти на тормоз. Проектът отбеляза необходимостта от *мултидисциплинарен подход*, включващ различни професионалисти (учители, възпитатели, охранители, психолози и др.) и заинтересовани страни, както и нуждата от насърчаване на професионалното обучение. В Италия беше обърнато внимание на нуждата от взаимодействие между персонала и външните професионалисти, които подкрепят работата на службите за правораздаване и изтърпяване на наказанията на непълнолетни. В България беше идентифицирана нуждата от включване на семейството и родителите във възпитателния процес.

Да се насърчава създаването на "пространства", като терминът се отнася, както до осигуряването на физически пространства, така и до осигуряването на пространства за взаимодействие и създаване на връзки с другите, като се насърчава взаимното доверие между служителите и младите хора, настанени в структурите. Превантивните действия срещу тормоза се очертаха като специфичен инструмент, насочен към по-уязвимите младежи (т.е. настанените за пръв път в подобна структура и тези, които са изложени на риск от стигма в рамките на структурата, поради съществуващата в нея специфична култура).

Да се реализира индивидуален и ориентиран към нуж-

дите подход, който се отнася до личните житейски проекти на децата и насърчава тяхното активно участие в корекционната работа. Според този подход трябва да се работи в мултидисциплинарен екип, включващ всички заинтересовани професионалисти (преподаватели, възпитатели, охранители, психолози и т.н.), участващи в съдебната система за непълнолетни. Този *мултидисциплинарен екип* трябва да споделя информация за историята на живота на всяко момче / момиче, настанено в корекционна институция, неговото образователно развитие и житейски цели.

Да се приеме план за действие, фокусиран върху явлението тормоз и съобразен с нуждите на всяка структура. Предложеният план включва:

а) ролите и отговорностите на персонала в структурите и на децата, настанени в тях; б) принципите и процедурите за предотвратяване, разкриване и справяне със случаи на тормоз;

в) процедури за мониторинг на правилата и политиките. В Италия, специално внимание трябва да бъде обърнато на интегрирането на политиките за превенция и справяне с тормоза в рамките на съществуващите вече правилници и процедури. В Португалия се обмисля създаване на единен формат на политика и методология за нейното прилагане.

СПРАВЯНЕ С ТОРМОЗА

ПРИЛОЖЕНИЯ

1 ФОРМУЛЯР ЗА САМООЦЕНКА

2 ПОЛИТИКА ЗА ЗАКРИЛА НА ДЕЦАТА И БОРБА С ТОРМОЗА

- А Тормозът е широко разпространен проблем в нашето общество, който засяга училищата и корекционните институции за младежи.
- Б Нашата институция има ясни правила за справяне с различните форми на агресивно поведение.
- В Правилата в нашата институция се споделят и одобряват от всички.
- Г В нашата институция различията се приемат и разбират.
- Д Нашата институция е отворена за нови идеи, които целят да предотвратят агресивни форми на поведение.
- Е В нашата институция младите хора чувстват, че са изслушвани и че могат да се доверят на възрастните.
- Ж Нашата институция противодейства на агресивни форми на поведение (и/или тормоз), като съдейства проблемът да се знае и всички и самоуважението на личността да се подобри.
- З В нашата институция има откритост и сътрудничество между възрастните, младите хора и техните родители.¹

¹ В българският вариант на Формуляра за самооценка думата „институция“ е заменена с думата „училище“.

A

ТОРМОЗЪТ Е ШИРОКО РАЗПРОСТРАНЕН ПРОБЛЕМ В НАШЕТО ОБЩЕСТВО, КОЙТО ЗАСЯГА И УЧИЛИЩАТА, И КОРЕКЦИОННИТЕ ИНСТИТУЦИИ ЗА МЛАДЕЖИ.

- Как можем да дефинираме тормоза?
- Какво си представяте, когато говорим за тормоз?
- Какво не е тормоз?
- Има ли тормоз в нашата институция /училище/? Какви форми?

ОСНОВНИ ДЕЙНОСТИ

Нашите начини за справяне са:

Какво още може да се направи и какво можем да подобрим:

Съгласни сме, че трябва да предприемем следните действия:

- а.

- б.

- в.

- г.

Б

НАШАТА ИНСТИТУЦИЯ ИМА ЯСНИ ПРАВИЛА ЗА СПРАВЯНЕ С РАЗЛИЧНИТЕ ФОРМИ НА АГРЕСИВНО ПОВЕДЕНИЕ.

- Имаме ли списък с постъпки, които могат да се определят като насилие?
- Има ли в нашето училище вътрешни правила за справяне с насилието?
- Има ли в нашето училище разписани процедури при установяване на случаи на насилие?
- Ако няма, какви трябва да бъдат процедурите?

ОСНОВНИ ДЕЙНОСТИ

Нашите начини за справяне са:

Какво още може да се направи и какво можем да подобрим:

Съгласни сме, че трябва да предприемем следните действия:

- а.

- б.

- в.

- г.

ПРАВИЛАТА В НАШАТА ИНСТИТУЦИЯ СЕ СПОДЕЛЯТ И ОДОБРЯВАТ ОТ ВСИЧКИ.

- Всички ли са запознати с правилата на поведение в нашата институция /училище/ (възрастни, ученици и техните родители)?
- Има ли периоди, в които тези правила се осъвременяват и преработват?
- Смятате ли, че вие имате важна роля при справяне агресивното поведение на младежите?

ОСНОВНИ ДЕЙНОСТИ

Нашите начини за справяне са:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Какво още може да се направи и какво можем да подобрим:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Съгласни сме, че трябва да предприемем следните действия:

а.

б.

в.

г.

.....

.....

В НАШАТА ИНСТИТУЦИЯ РАЗЛИЧИЯТА СЕ ПРИЕМАТ И РАЗБИРАТ.

- Има ли различия между момчетата и момчетата в нашата институция /училище/?
- Как се приемат различията между отделните групи младежи?
- Има ли уважение между учениците и възрастните, както и между самите ученици в училище?

ОСНОВНИ ДЕЙНОСТИ

Нашите начини за справяне са:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Какво още може да се направи и какво можем да подобрим:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Съгласни сме, че трябва да предприемем следните действия:

а.

б.

в.

г.

.....

.....

НАШАТА ИНСТИТУЦИЯ Е ОТВОРЕНА ЗА НОВИ ИДЕИ, КОИТО ЦЕЛЯТ ДА ПРЕДОТВРАТЯТ АГРЕСИВНИ ФОРМИ НА ПОВЕДЕНИЕ.

- Отворени ли сме към нови идеи, които целят да се справят с агресивното поведение?
- Има ли случаи, когато възрастни и деца/млади хора са обсъждали агресивното поведение и как да се справим с него?
- Съществуват ли специални моменти, в които имате възможност да споделяте помежду си за поведението и настроеността, които се наблюдават между връстниците?

ОСНОВНИ ДЕЙНОСТИ

Нашите начини за справяне са:

Какво още може да се направи и какво можем да подобрим:

Съгласни сме, че трябва да предприемем следните действия:

- а.

- б.

- в.

- г.

В НАШАТА ИНСТИТУЦИЯ МЛАДИТЕ ХОРА ЧУВСТВАТ, ЧЕ СА ИЗСЛУШВАНИ И ЧЕ МОГАТ ДА СЕ ДОВЕРЯТ НА ВЪЗРАСТНИТЕ.

- Младежите във вашето училище чувстват ли се защитени?
- Има ли начин децата да споделят с възрастните инциденти на насилие, когато се случат?
- Тези, които съобщават за такива инциденти, могат ли да разчитат, че това ще доведе до положителни резултати?

ОСНОВНИ ДЕЙНОСТИ

Нашите начини за справяне са:

Какво още може да се направи и какво можем да подобрим:

Съгласни сме, че трябва да предприемем следните действия:

- а.

- б.

- в.

- г.

ПОЛИТИКА ЗА ЗАКРИЛА НА ДЕЦАТА И БОРБА С ТОРМОЗА В [ИМЕТО НА СЪОТВЕТНАТА СТРУКТУРА]¹

Въведение

- Цел на политиката.
- Разпределение на ролите и отговорностите (*какво се очаква от всеки участник в структурата?*).
- Споделяне на политиката в рамките на структурата (*как, къде и в какъв контекст политиката ще бъде оповестена?*).
- Процедури, прилагани при нарушаване на политиката (*какво се случва, когато възрастен или непълнолетен нарушат правилата, установени в политиката?*).
- Мониторинг и актуализиране на изпълнението на политиката (*кой проверява прилагането на политиката в рамките на структурата; кога и как политиката се променя с цел подобряването ѝ?*).
- Интегриране на политиката в съществуващата система от правила (*политиката за борба с тормоза се включва в правилника и процедурите, съществуващи в структурата*).

Превенция, идентифициране и управление на случаите на тормоз

Превенция

- Идентифициране на рисковете
- Действия и мерки, които намаляват рисковете и опасностите за възникване на инциденти на тормоз

Събиране на данни

- Каква информация да се събира
- Как да се докладва: къде да отиде човек и с кого да се свърже в случаи на тормоз (*какви инструменти или мерки са необходими, за да докладва*)
- Как да се управлява процеса на докладване на случаи на тормоз (*какво се случва, когато се появят рискови обстоятелства и какви действия трябва да бъдат предприети за справяне с тях*)

Управление на случаите

- Списък на действията, които трябва да бъдат предприети според конкретния случай (*какви действия се предприемат и кой е отговорен*)

¹ **Какво представлява политиката?** Политиката е общ документ, който дава набор от правила за поведение, процедури и действия по отношение на определен проблем.

Какво представлява политиката срещу тормоза? Това са правилата и процедурите, подготвени от персонала на структурата и от децата, с цел справяне с насилието и тормоза. Политиката трябва да включва:

- 1) определението за тормоз в рамките на групата, която разработва политиката;
- 2) правилата и начините за предотвратяване на случаи на тормоз или дори опасни и рискови ситуации, завършващи с тормоз;
- 3) Поведението и начините за решаване на проблемите, свързани с явлението.

Целта на такъв процес (често характеризиращ се с няколко срещи) е, че структурата приема вътрешна политика, която да се използва за превенция и в случаи на възникнал тормоз.

за разрешаване на случаите, когато те са докладвани)

Допълнителни приложения (които могат да бъдат изработени)

- 1 Оперативни процедури за управление на нарушенията на правилата.
- 2 Оперативни процедури за откриване, наблюдение и управление на докладването на случаите.
- 3 Оперативни процедури за работа със случаи на тормоз.

Проектът „Ориентиран към правата на детето подход за превенция и справяне с тормоза в структурите за изтърпяване на наказания за малолетни и непълнолетни“ има за цел да подобри капацитета на услугите в системата на детското и младежко правосъдие да осъществяват превенция, идентифициране и справяне със случаите на тормоз.

Това Общо ръководство представя опита на проекта и формулираните препоръки за подпомагане на структурите за задържане и изтърпяване на наказанията да прилагат своите политики и практики за борба с тормоза.

Спасете децата вярва, че всяко дете заслужава бъдеще. В Италия и по света, Спасете децата работи децата да получат благополучен старт в живота и да бъдат защитени от насилие и опасности. В периоди на различни кризи, децата са най-уязвими, а екипите на Спасете децата са сред първите, които се притичват на помощ и последните, които напускат. Организацията достига до милиони деца по света, включително до тези, които са най-трудно достъпни. Тя прави всичко необходимо за да облекчи живота на децата и да им осигури по-добро бъдеще.

Фондация „Партньори – България“ работи за подобряване на системата за закрила на децата в България. Създадена през 1998 г., организацията има десетки проекти и инициативи насочени към подобряване на достъпа до качествено образование, адекватни здравни грижи и навременна социална закрила на децата. Ориентираният към правата на детето подход е в основата на дейността на организацията, а гласът на децата и тяхното участие са основен приоритет. Вярваме, че децата заслужават закрила и живот без насилие, шанс да растат здрави, да получават образование и да се развиват в една мирна среда.

Save the Children

Save the Children Italia Onlus
Via Volturmo 58 - 00185 Rome
tel +39 06 480 70 01
fax +39 06 480 70 039
info.italia@savethechildren.org

www.savethechildren.it

PARTNERSBULGARIA
FOUNDATION

Partners Bulgaria Foundation
ул. „Якубица“ № 2А,
гр. София 1164
тел. +359 87 859 3898
partners@partnersbg.org

www.partnersbg.org